

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Mogyoródi Emese

A Szókratész-per

Jelen tananyag a Szegedi
Tudományegyetemen készült az Európai
Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Szegedi Tudományegyetem
Cím: 6720 Szeged, Dugonics tér 13.
www.u-szeged.hu
www.szechenyi2020.hu

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

A SZÓKRATÉSZ-PER

Dr. habil. Mogyoródi Emese

8. Téma

A Szókratész-per és a vallás

Szegedi Tudományegyetem
Cím: 6720 Szeged, Dugonics tér 13.
www.u-szeged.hu
www.szechenyi2020.hu

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

8. TÉMA: A SZÓKRATÉSZ-PER ÉS A VALLÁS

Mogyoródi Emese

2. Lecke
Szókratész és a
vallás

15 – 20
PERC

A Szókratész-per lehetséges **vallási motivációi**, illetve **az elítélés** ilyen jellegű **okai** mérlegelésénél figyelembe kell vennünk a következőket:

- a Szókratész beperlése mögötti motiváció Anütosz részéről **nem lehetett vallási**:

„Mivel ugyanabban az évben **Anütosz** Szókratész perében a vádat képviselte, míg az Andokidész ellen hasonló ügyben, vallástalanság vádjával indított perben a védelem oldalán állt, **nem valószínű, hogy a vallási fanatizmusnak bármi köze is lett volna a perben vállalt szerepéhez**. Jogos a feltételezés, hogy Szókratészt az ifjak megrontójának tekintette; ez pedig valójában nem jelentett mást, mint hogy **Szókratésznek az ifjakra gyakorolt hatását a demokrácia szelleme iránti feltétlen odaadással ellentétesnek és összeegyeztethetetlennek ítélte**” (A. E. Taylor: *Platón*. Osiris Kiadó, Budapest 1997, 225.o.).

- Anütosz csak **felhasználta a vallásos** buzgalomtól fűtött **Melétoszt**, mert
- tág, illetve homályos értelmezhetősége miatt **az aszebeia** kiváló ürügynek **kínálkozott** Szókratész perbe fogásához és sikeres elítéltetéséhez:

„Ha ...a Lüsziász neve alatt fennmaradt, az *Andokidész ellen* címet viselő beszéd megegyezik azzal a beszéddel, amelyet **Melétosz** az Andokidész ellen indított perben mondott el, ... akkor rögtön világossá válik, hogy miért is Melétoszra esett a választás. Az Andokidész ellen írt beszéd őszinte, de reménytelenül hibbant elméről tanúskodik. **Az ilyen ember a politikai cselszövések és perek kiváló eszköze**, éppen azért, mert tökéletes becsületessége a féleszűek egyszerűségével ötvöződik. Az ilyen ember szívvel-lélekkel azonosul az istentagadó ellen indított perrel, s általában sikerrel is jár, hisz mint az kiderül Szókratésznek saját védelmében elmondott szavaiból, **sem ő, sem senki más nem tudja pontosan, hogy mi fán is terem az istentelenség**” (A. E. Taylor: *Platón*. Osiris Kiadó, Budapest 1997, 226-227.o.).

A per **motivációja** tehát **politikai** volt, ám mint rámutattunk, **ez nem lehetett elégséges Szókratész elítélésére**: a sorsolással kiválasztott bírák nem feltétlenül osztottak Anütosz félelmeiben Szókratész politikai elkötelezettségeit illetően, sem politikai erődemonstrációt megcélzó machinációiban.

Lásd: 6.
Téma, 2.
Lecke

Arra ellenben Anütosz nagy valószínűséggel számíthatott, hogy a homályos „istentelenség” fogalmába sok minden beleférhet a bírák szemében ahhoz, hogy Szókratészt ebből a szempontból bűnösnek találják. Azt kell tehát megvizsgálnunk, **vajon vallási szempontból mi borzolhatta fel a bírák kedélyeit** Szókratész nézeteiben vagy viselkedésében, és ez elégséges lehetett-e elítéléséhez.

Mint kiemeltük, az ítélet tétje nem lehetett Szókratész formális vallási konformizmusa (*orthopraxia*), hanem csak **hittartalmi** (*orthodoxia*). A kutatók Szókratész vallásos hitvilágának számos olyan aspektusát kiemelték, amelyek – vagy amelyek félremagyarázása – befolyásolhatták a bírakat az ítéletükben.

1.) Ateizmus

Habár, mint láttuk, az *aszebeia* tágabb értelmű volt a görögök számára, mint a mi „ateizmus” fogalmunk, a Szókratész-per kontextusában ez az értelmezés sem elvetendő. Különösen azért nem, mert – ahogy Szókratész nagy nehezen kiszedi belőle – Melétosz éppen ezzel vádolja:

„SZÓKRATÉSZ: Mert én sehogyan sem tudom megérteni, vajon állításod szerint **azt tanítom-e, hogy bizonyos istenek létezésében hinni kell** – mely esetben magam is hiszek istenekben, ennél fogva nem vagyok teljességgel istentagadó, és ebben nem vagyok vétkes –, mindazonáltal nem azokban hiszek, akikben a város, hanem másokban, és ez az, amivel vádolsz, hogy más istenekben hiszek? Vagy pedig azt állítod, hogy **egyáltalán nem hiszek istenekben** én magam sem, és másokat is erre tanítok?

MELÉTOSZ: Azt állítom, hogy **egyáltalán nem hiszel istenekben**.

SZÓKRATÉSZ: Csodás Melétoszom, mire véljük ezt? **Talán még a Napot vagy a Holdat sem tartom isteneknek**, amint a többi ember?

MELÉTOSZ: Zeuszra, nem, tisztelt bírák, hisz **a Napot kőnek mondja, a Holdat pedig földnek!**” (*Szókratész védőbeszéde* 26b-d)

Ebből világos, hogy Melétosz **az istenek létezésének tagadását** szerette volna Szókratész nyakába varrni, és arra apellált, hogy a bírák összekeverik Szókratészt az olyan természetfilozófusokkal, mint Anaxagorasz, aki naturalizálta a hagyomány által isteneknek tartott égitesteket, és ezzel indirekt módon tagadta isten voltukat (26d-e). Szókratész azonban a fejére olvassa, hogy semmi köze az efféle tanításokhoz, ahogyan azt megelőzőleg már el is mondta a bíráknak, sőt, tanúkat is szólított, hátha valaki az ellenkezőjét állítaná (19b-d). A vád tehát ebben a formában teljesen abszurd.

2.) vallásújítás

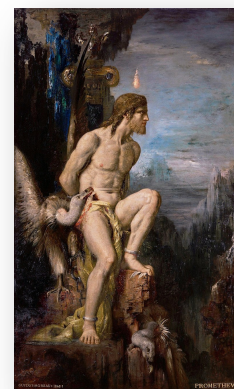
a.) idegen istenség

Mivel Melétosz nyilvánosan nem idegen istenek bevezetésével vádolja, Szókratész a vád ilyen jellegű értelmezésével szemben **nem is védekezik explicit módon**. Ugyanakkor a fenti idézett passzusban eleve nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy **vallásossága nagyon is konform a hagyományos pantheónnal**, hiszen például ugyanúgy istennek tartja Hélioszt (a Nap) vagy Szelénét (a Hold), mint minden más görög. Melétoszsal szembeni védekezésének további részét annak szenteli, hogy kimutassa, **a vád ellentmondásos**, mivel egyrészt azt állítja, hogy hisz *daimónok*ban (valamiféle isten-gyermekekben), másfelől, hogy nem hisz semmiféle istenben (27c-28a). Ezzel egyúttal elegáns módon hatálytalanítja azt a bújtatott vádat is, hogy az a bizonyos *daimón*, melyre Melétosz utalt a vádiratában, valamiféle gyanús, új istenség volna, ugyanis olyasféle, a görög vallásban széles körben hagyományosan tisztelt isteni erő vagy hatalom, mint a nimfák (27d). Szókratész hite a hagyományos görög pantheónban védekezése során még inkább nyilvánvalóvá válik, hiszen egész

misszióját a delphoi Apollón szentélyben kért jóslatra vezetni vissza. Nem véletlen, hogy Szókratészt még Melétosz sem meri nyíltan vallásújítással vádolni. Tehát semmi okunk azt feltételezni, hogy Szókratész vallásújító lett volna, és a bírák ilyesmi miatt ítélték volna el.

b.) vallási racionalizáció/moralizáció

Egyes kutatók azonban felvetették, hogy Szókratész vallásossága, azon belül is különösen istenképe mégiscsak lényegesen eltért a hagyományos, olümposzi vallás istenfelfogásától (ezt az álláspontot képviselte pl. Gregory Vlastos). A hagyományos mítoszokban az istenek ellenségeskednek egymással, harcolnak, rivalizálnak (gondoljunk pl. a titánok és gigászok harcára), és az emberrel sem bánnak kesztyűs kézzel, különösen, ha valaki megsérti őket (gondoljunk csak a Prométheusz mítoszra). Szókratész ezzel szemben mind az istenek, mind az emberek viselkedésének szigorú normájává az igazságosságot tette meg (egy olyan erkölcsi értéket, melynek a görög vallás hagyományos istenei aligha felelnek meg), és szilárdan hitt az isteni (erkölcsi) jóságban (vö. *Szókratész védőbeszéde* 41c-d; *Euthüphrón* 15a).

A hagyományos görög istenkép szókratészi „morális megtisztításának” a kultikus gyakorlatra nézve is lehettek következményei: Xenophón szerint Szókratész imáiban csupán annyit kért az istenektől, hogy „jót” adjanak neki, mondván, hogy ők tudják, mi a jó; és úgy tartotta, a csekély vagyomból, de tisztességes ember részéről bemutatott áldozat sem ér kevesebbet az istenek szemében, mint a gazdag áldozat (Xenophón: *Emlékeim* IV.3).

Kérdés azonban, hogy ezen nézeteivel Szókratész vajon mennyiben minősülhetett kortársai szemében radikális vallásújítónak? Azt kell mondanunk, hogy az istenek szókratészi moralizálása és az istenek közötti összetűzéseket elbeszélő mítoszok kritikája egyáltalán nem előzmények nélküli a görög kultúrában (lásd: Xenophanész fr. 1.13-17; Hérakleitosz fr. 102; Euripidész fr. 292.7); másfelől az imára és az áldozatbemutatásra vonatkozó nézetei nem jelentik a kultikus gyakorlat olyan fokú felforgatását, hogy az a korban széles körű visszatetszést keltett volna, ellenkezőleg,

legalábbis az utóbbi a demokratikus athéni nép körében minden bizonnyal inkább szimpátiára találhatott.

c.) a *daimón*

Végül az is felvetődik, hogy az ominózus *daimóni* jelzés (*Szókratész védőbeszéde* 31c-d, 40a-b) volt az oka Szókratész beperlésének és/vagy elítélésének, akár mert veszélyes **vallásújítási kísérletet** sejtettek mögötte (valami félelmetes, ismeretlen istenség kultuszának bevezetését), akár mert **irigységet váltott ki belőlük**, hogy Szókratész valamiféle kivételes kapcsolatban áll az istenekkel (vö. Xenophón: *Szókratész védőbeszéde bírái előtt* 14). Euthüphrón a róla elnevezett dialógusban éppen ezt veti fel:

„EUTHÜPHRÓN: ... De mondd csak, szerinte mivel rontod meg az ifjakat?
SZÓKRATÉSZ: Furcsa dolgokkal, drága barátom, legalábbis így első hallásra. Azt állítja ugyanis, hogy istencsináló vagyok, és **új isteneket csinállok, a régieket pedig nem tisztelem**, úgyhogy emiatt emelt vádat ellenem, mint mondja, az ifjak érdekében.
EUTHÜPHRÓN: Értem, Szókratész. Minden bizonnyal **azért, mert azt állítod, időről időre jelentkezik neked az a daimóni valami**. Úgyhogy mint vallásújító ellen emelte az állami vádat ellened, és azért lép fel a törvényszéken, hogy **rágalmakba keverjen**, tudván tudva, hogy az ilyesmivel könnyű megrágalmazni a tömeg előtt. Hisz engem is hányszor kinevetnek, ha az istenekre tartozó dolgokkal kapcsolatban nyilatkozom a népgyűlésen, és megjósolom nekik a jövőt – csak gúnyolódnak rajtam, hogy örült vagyok. Pedig soha semmi olyat nem jósoltam, ami nem lett volna színtiszta való, mégis **féltékenyen haragszanak ránk** és mind a magunkfélékre” (*Euthüphrón* 3a-c, ford. Mogyoródi Emese).

A *daimóni* hang vagy jelzés azonban

- nem olyasmi, ami teljesen idegen vagy ismeretlen volna az athéni vallásosság számára (Xenophón egyszerű jósjelként értelmezi: *Emlékeim* I.1.2; *Szókratész védőbeszéde bírái előtt* 13-14; Euthüphrón is ilyesmire utal);
- a védőbeszédben Szókratész is azt sugallja, hogy nem különbözik a hagyományban istenségeknek tartott erőktől (*Szókratész védőbeszéde* 27d);
- nem olyasmi, amit Szókratész általános hittételként (vagy kultikus tárgyként) szándékozna propagálni, ugyanis sajátlagosnak tekinti magára nézve (*Az állam* 496c).

Habár nyilvánvaló, hogy a bírák egy része a fenti felvetések közül hitelt adhatott valamelyiknek, ezek azonban **nem bizonyulnak elegendőeknek hozzá, hogy feltegyük, egyértelműen Szókratész non-konform vallásosságát támaszthatták alá az athéniak szemében**.

További olvasmányok:

Mogyoródi Emese: „Sókratész és a (jó) lelkiismeret” *Antik Tanulmányok* LII (2008) 171-196: https://www.academia.edu/8438418/Sókratész_és_a_jó_lelkiismeret_Socrates_and_Good_Conscience_in_Hungarian_with_an_English_summary

Ellenőrző kérdések:

1. Mi utal rá, hogy Anütoszt személyesen politikai motívációk mozgatták, semmint vallásiak, ugyanakkor azonban felhasználta az istentelenséget ürügyként?
2. Hogyan merül fel az ateizmus vádja Szókratésszel szemben, és mennyiben plauzibilis ez?
3. Milyen vallásújítással kapcsolatos vádak vethetőek fel Szókratésszel szemben, és mennyiben van alapjuk?
4. Miért nem lehettek ezek elengedőek Szókratész elítéléséhez?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Azonosítható-e a *daimóni* hang/jelzés Szókratész lelkiismeretével?
2. Hivatkozik-e a *daimóni* jelzésre Szókratész politikai vagy vallási jellegű kontextusban (Platón: *Szókratész védőbeszédében*) oly módon, hogy az a lelkiismeretéhez kapcsolódna?
3. Miért lehet a *daimóni* jelzést összekötni a jóslással?